

A lendvai nyomdászat története (1573-1945)

Tiskarstvo v Lendavi - povzetek

Le malo majhnih mest se lahko ponaša s tako zgodovino tiskarstva kot Lendava s štiri tisoč prebivalci. Že v 16. stoletju, samo 123 let pozneje, ko je Guttemberg na področju tiskarstva revolucioniral načelo sestavljivega črkovja, je Miklós Bánffy leta 1573 v Doljno Lendavo povabil potujočega tiskarja Rudolfa Hoffhalterja. 324 let pozneje, točneje 1898 je ob podpori takratnega lendavskega lekarnarja Nándorja Fussa je Ernő Balkányi, ki je v Budimpešti pridobil strokovne izkušnje in vzpostavil dobre stike, ustanovil tiskarno v Lendavi. Balkányijeva tiskarna je po razcvetu prestala dve svetovni vojni in obdržati se je poskušala v okvirih štirih različnih držav. V Balkányijevi tiskarni je bilo objavljenih več tednikov in knjig v madžarskem in slovenskem jeziku. Med njimi bi omenili časopise Alsó-Lendvai Híradó, Novine in Ljudska pravica. Leta 1947 so Balkányijevo tiskarno podržavili. V Lendavi izdane časopise in knjige so odslej tiskali drugod.

Kevés kisváros dicsekedhet olyan nyomdatörténettel, mint a mai négyezer lakosú Lendva. Már a 16. században, 123 évvel később, ahogy Johannes Guttemberg forradalmasította a könyvnyomdászat terén a cserélhető betűk elvét, Bánffy Miklós 1573-ban Alsólendvára hívta Rudolf Hoffhalter vándor nyomdászt. 324 évvel később, pontosabban 1898-ban Fuss Nándor akkori lendvai gyógyszerész támogatásával Lendván alapít nyomdát Balkányi Ernő, aki azt megelőzően a Budapesten szerzett szakmai tapasztalatokat és jó üzleti kapcsolatokat. A Balkányi-féle nyomda a felvirágzását követően, átvészelt két világéget, s négy állam formában próbálta megállni helyét. 1906 és 1918 között egyetlen működő nyomda volt egész Muravidéken. A lendvai nyomdászat két jelentős időszakáról számos könyv, könyvbeli cikk s tanulmány szól kisebb-nagyobb terjedelemben.

A legteljesebb történelmi összefoglaló könyvet Tantalics Béla írta, s 1988-ban a Zala Megyei Levéltár kiadásában jelent meg. A szerző *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből - Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja* címmel adta ki könyvét, amely kétnyelvű kötetnek indult, a címlapot is így nyomtatták, de a szlovén fordítás anyagaik híján már nem készült el. Tantalics Béla nyugalmazott lenti történelem szakos tanár több mint 200 forrásműre támaszkodva adta közre azon könyvek keletkezésének egyik legrészletesebb történetét, amelyek a lendvai Bánffy Miklós mecénás udvarában Hoffhalter Rudolf vándor nyomdász készített.¹ A Tantalics-féle könyv megjelenése előtt 1971-ben Újvidéken szerveztek tudományos konferenciát Az alsólendvai nyomda 400 éves történetéről vajdasági és magyarországi szakemberek részvételével. Erről Csáky S. Piroska és Borsa Gedeon készített részletesebb tanulmányt.² A 16. századi lendvai könyvnyomdászatról szól szlovén nyelven *Nikica Brumen Tiskarne v Prekmurju* és *Branko Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem c.* könyvében olvashatunk részletesebben.³

Orbonai Rácz György ev. mester 1572-ben meghalt. Őt követte Kultsár György, aki alsólendvai tanító, evangélikus lelkész egyben Bánffy Miklós udvar papja volt. Bensőséges kapcsolata lehetett urával, hiszen leányának, Bánffy Katalinnak egyik keresztapja volt. Művelt és tudományos ember volt, számos vallási vonatkozású írása vált ismertté. Az alsólendvai könyvnyomdából két könyve került ki.

A bécsi Hoffhalter nyomda európai színvonalú műhely volt, gazdag felszereléssel. Hoffhalter Rudolf ennek a műhelynek a készletével nyomtatott Alsó-Lendván és Nedelišcén. Kiadványai ízléses kivitelűek. E Bécsből származó nyomdakészlet egyes darabjai a későbbiekben felbukkantak Manliusnal is, ezzel bizonyítva kettőjük kapcsolatát.

A halálra való készülődésről... Lynduae die augustu 28. 1573. címmel jelent meg korabeli magyar nyelven, akkori könyvnyomtatási technikával, s színvonalas metszetekkel. A címlap hátoldalán szép fametszet látható Jézus megkísértéséről. Kultsár György e könyvét Bánffy Miklósnak ajánlotta, ezt tanúsítja az 1573 augusztus 20-án kelt latin nyelvű szöveg is a könyvben.⁴

Az alsó-lendvai és nedelešcei nyomdáknak megjelent összes mű közül biztosan csak a fennmaradtakról tudunk. Bár sejtjük, hogy több mű jelenhetett meg magyar és horvát nyelven a Hoffhalter-féle tipográfiában. Kultsár két saját írását ismerjük: *A halálra való készöletről rövid tanuság...* (RMNy 319), valamint a vasárnap és főünnepnek evangéliumi részeihez fűzött prédikációinak kinyomtatott műve, a *Postilla ...*(RMNy 334). 1574 május 12-ei keltezéssel jelent meg 1200 oldalon. A Posztilla megjelenése és elterjedése nagy visszhangra talált a protestáns és katolikus körökben is, sok felé használták. E mű saját korában igen népszerű volt. Bártfán 1579-ben és 1597-ben kiadták újból. Ebből az értékes műből ma 20 eredeti példányt tartanak nyilván. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár, valamint a lendvai Múzeum és Galéria együttműködésének keretében 2001-ben kiadták e mű a hasonmás kiadását is.

Kultsár fordította Urbanus Regius németországi protestáns szerző művét magyarra *Az ördögnek az penitenciatartó Bünössel való vetélkedéséről. Nyomatott Al-Lindván, Rudolfus Hoffhalter által. MDLXXIII. Esztendőbe.* Igen rövid idő alatt, alig negyven nap alatt készült el, s Zrínyi Miklósnak ajánlja a szerző 1573 október 7-ei dátummal. (RMNy 320). RMNy = Régi magyarországi nyomtatványok 1473-1600. Bp. 1970. 928. p.

Miksa előbb utasította Bánffy Lászlót, hogy birtokáról űzze el az eretnek nyomdászt mint ahogy a Postilla megjelent. Hoffhalter Rudolf édesapja, Rafael református nézetei miatt 1563-ban kénytelen volt elmenekülni Bécsből. Később unitáriussá vált. Nyilván Miksa összekeverte a két embert, amikor megtudta, hogy a Muravidéken nyomda működik. Ezért szólította fel mérgesen Bánffy Lászlót a nyomdász elűzésére. Bár Hoffhalter Rudolfnak el kellett hagynia a Bánffy-birtokot, s rövid időre a Bánffyakkal rokon Zrínyiek birtokán a Csáktornya melletti Nedelišcén talált menedéket.

A lendvai nyomdászat virágkora (1898-1945)

A lendvai nyomdászat második virágkorát az 1898 és 1945-ig tartó időszakra tehetjük. A város már a kiegyezés után, az 1870-80-as években jelentős fejlődésnek indul, a vidék központja lesz, itt választják meg az országgyűlési képviselőket, járási központ, majd járásbírószék alakul, telekkönyvi hivatal hoznak létre, közjegyzői hivatal, csendőroros, erdészeti hivatal, takarékpénztár alakul és több érdekvédelmi szervezet és egyesület jön létre. 1872-ben Molnár Pál bagladi földbirtokos és országgyűlési képviselő közreműködésével beindítják a 6 osztályos polgári iskolát. 1890. októberében pedig elkészül a vasút, amely a várost bekapcsolta az ország vérkeringésébe Zalaegerszeg és Csáktornya irányába. Hasonlóan, mint a többi városban hetilapot indítottak, ehhez hírlapíró, szerkesztő s lehetőleg helyben lévő nyomdára volt szükség. Igény mutatkozott a különféle nyomtatványok készítésére is, amit eddig távolabbi más városok nyomdáiban kellett megrendelni. Bővült a városka közigazgatása, az újonnan megnyílt vasút is nagy lehetőségeket kínált a nagyobb városok és a főváros felé. Az 1880-as évek végén egyfajta

versengés indult meg a lendvai értelmiségi körökben, ki milyen s mennyire élet és piacképes lapot tud beindítani ebben a kisvárosban.

Időrendi sorrendben haladva 1889. január 12-én jelent meg az *Alsó-Lendvai Híradó* c. vegyes tartalmú hetilap, amelynek felelős szerkesztője Pataky Kálmán és Vachott Károly. A lap fejléce alatt a kiadó és nyomdatulajdonos Kardos Gábor 1889. április 14-éig. Azt követően változás állt be a kiadót és a nyomdatulajdonost illetően – április 14-e és július 14-e között Szabó György neve található, utána pedig 1890. augusztus 24-étől Farkas János keszthelyi nyomdájában készült a lap egészen decemberig (megszűnéséig, vagy szüneteltetéséig), mivel a helybeliek nem voltak megelégedve az előző kiadóval – olvashatjuk *Horváth Sándor Alsólendva múltja és jelene* c. művében.⁵

Az 1890-es évek közepén Bogdán József nyomdász kezdett el dolgozni. A nyomda a mostani bírósággal szembeni épületben működött. Termékei közül a *Délzala* c. lapot emelnénk ki (1896), amely az *Alsó Lendvai Híradó* utóda volt. Bogdán nyomdáját 1898-ban Balkányi Ernő vásárolta meg, aki 1870-ben született Berkiben (ma Szlovákia). Lendvára való költözése előtt Budapesten élt és működött. Fuss Nándor gyógyszerész anyagi támogatásával nyomdagépeket, felszerelést és betűkészleteket vásárolt. A nyomda először a Fő utca mellett egy kis földszintes házban működött.

A nyomda először a lendvai Fő utca 64-es szám alatt volt, majd megvette Márton Kálmán házát a mai Fő utca 71. alatt, 1907-ben pedig a Fő utca 77. alá költözött. Ekkor a nyomdában két betűszedő s kisegítő személyzet dolgozott. A nyomdagépező munkakörét maga a tulajdonos látta el. 1906-ban Muraszombatban megvette Grünbaum Márk nyomdáját s 1918-ig ő volt az egyetlen nyomdász Lendván és Muraszombatban.⁶

Rövid életű volt az *Alsólendva és Vidéke* c. lap, amelynek csak három száma jelent meg 1897. május 6-a és május 20-a között Bodnár János és Nagy Ferenc szerkesztésében. Az újság a csáktornyai Fischel Fülöp nyomdájában készült. 9.) Ezzel majdnem egyidőben – egy héttel később 1897. május 16-án *Délzala* címen kiadtak egy másik hetilapot is. Társadalmi, közművelődési és közgazdasági hetilap – a helybeli és a járási hatóságok, az alsólendvai községi és körjegyzői egylet, az Alsólendva Vidéki Takarékpénztár Hivatalos közleménye állt az alcímben. A lapot Németh Mihály szerkesztette, kiadója és nyomtatója Balkányi Ernő volt. Mivel már Nagykanizsán létezett egy *Zala* nevű újság (1873 és 1922 között jelent ott meg) Alsólendván 1899. január 15-e után névmódosításra került sor a *Délzala* c. újságnál.⁷

A lap 1899. jan. 15-ei számának címlapján Németh Mihály szerkesztő visszalép eddigi megbízatásából. Egy hét múlva, 1899. január 22-ei dátummal a 4. évfolyam 1. számával Andor Pál felelős szerkesztő, laptulajdonos és kiadó nevével újra indul az *Alsó-Lendvai Híradó*. Az új szerkesztő a következő sorokkal köszönti a lap olvasóit: „*Hogy a közügynek sikeresen szolgálhassunk, megalapítottuk szerény lapunkat, illetve újra megjelentetjük az éveken át szünetelt és a közkedveltségnek örvendett Alsó-Lendvai Híradó-t.*”⁸

A *Délzala*t 1899-ben, majd azt követően *Alsó-Lendvai Híradó*t Balkányi Ernő könyvnyomdája készítette. A Balkányi nyomda egyik korabeli hirdetésében olvashatjuk, hogy a kor igényeinek teljesen megfelelő gépekkel és szép díszes betűkkel kibővítette, s képes a nyomdászat terén előforduló mindennemű munkákat csinosan és ízlésesen kiállítani. Amellett névjegyeket, eljegyzési, esketési kártyákat, meghívókat s gyászjelentéseket, árjegyzékeket, étlapokat amellett adásveteli szerződéseket, postakönyvet, ügyvédi, körjegyzői, községi nyomtatványokat készít gyorsan és jutányosan. Vállal mindennemű könyvnyomdai munkákat jutányos

áron. A nyomda mellett lévő könyv és papírkereskedésben napilapokat is árul, többek között a Budapesti Naplót, a Budapesti Hírlapot, a Pesti Hírlapot, Pester Journal és Magyarország c. lapokat vásárolhatja meg a nagyérdemű lendvai közönség.

A későbbiek folyamán még az 1899-es évben tovább Balkányi tovább bővíti nyomdai szolgáltatásait, valamint könyv-és papírkereskedésének áruválasztékát. Az Alsó-Lendvai Híradó egyik számában írról olvashatunk, hogy a legjutányosabb áron (ez bizonyára kereskedelmi fogás) kaphatók nála az összes polgári iskolai tankönyvek, iskolai és irodaszerek, különféle rajzeszközök, vonalzők, rajz és palatáblák, rajzpapírok és füzetek, író és okmány-papírok, ironok, tollak, tollszárak, fekete és színes ténák, tusok és ténatartók. Nagy választékban voltak még kaphatók finom díszes levélpapírok, művészi kivitelezésű képes levelezőlapok és emlékkönyvek.⁹ Mindebből arra következtethetünk, hogy itt Lendván Balkányi Ernő nyomdász nagy hozzáértéssel, vállalkozó kedvvel, kellő tapasztalattal, kiterjedt budapesti és vidéki nyomdász kapcsolatokkal rendelkezett.

A lendvai Balkányi nyomda főleg magyar nyelvű újságokat nyomtatott, kiadták egyes imakönyvek utánnyomását. Itt került ki a sajtó alól Klekl számos egyházi vonatkozású kiadványa, a *Marijin list* havonta megjelenő lap, 1914-ben kezdték el itt nyomtatni a Novinet. A nyomda az első világháború előtt és utáni időszakban számos magyar és szlovén kiadványt jelentetett meg, amely ma művelődéstörténeti szempontból igen jelentős ezen a vidéken.

A *Gazdasági Értesítő* Muraszombatban kéthavonta megjelenő lapot Balkányi Ernő nyomtatta 1911. szept. és 1913. jún. között. Felelős szerkesztő Richter József, kiadója a Muraszombati Járási Gazdák Szövetsége volt. A *Muraszombat és Vidéke* c. lapot 1904. júl. 24. és szept. 25-e között Lendván nyomtatták, azt követően a lap impresszumában az áll, hogy 1904. októberétől egészen 1818. júl. 14-ig a muraszombati Balkányi nyomdában készítették.¹⁰

Muraszombatban a valamikori Grünbaum és Ujházy nyomdát 1906-ban a lendvai Balkányi Ernő vette át, s fióknyomdaként üzemeltette. A nyomda műszaki vezetője Erdőssy Barnabás volt. A nyomda telephelye továbbra is a muraszombati főutcán volt, a valamikori Fujs házban. Balkányi jobban felszerelte s gyorsajót állított munkába. A nyomda legfőbb terméke továbbra is a hetente megjelenő *Muraszombat és Vidéke* volt, amely 1910-ben ünnepelte 25 éves évfordulóját. Ez nemcsak a lap jubileumát, hanem a nyomda negyed évszázados fennállását is jelentette. 1918-ban Balkányi Ernő tovább dolgozott a muraszombati a nyomdában, bár 1918. júliusában más tulajdonba ment át. Berčič nem írja le pontosan mi történt a nyomda tulajdonjogával.

Balkányiék a nyomdagépeket Budapesten vásárolták, két szakképzett nyomdászt és két segédmunkást foglalkoztattak. A nyomdagépész maga Balkányi Ernő volt, 1906-1918 között nyomdát működtettek Muraszombatban is, papírkereskedésük Lendván, Muraszombatban és Csáktornyán is volt. A lendvai nyomdában az 1910-es években nagy változás és újítás nem történt, de a háború ideje alatt már nehezebben lehetett hozzájutni minőségi papírhoz, ez meglátszott az itt készült újságokon és vallási könyveken. *Rdeče Novine*, 1919. júl. 27-én a 28. számot a Balkányi nyomdában nyomtatták *Alsó-Lendvai Híradó* az 1919-es év forrongó heteiben szocialista hetilapként jelent meg, s 1919. júl. 20-án megszűnt.¹¹

Az első világháború utáni időszakban két rövid életű magyar újság is megjelent. Mind több szlovén nyelvű kiadvány lát itt napvilágot a Jožef Klekl szerkesztette *Novine*, a *Marijin list*, a *Marijin ograček*, s a *Kalendar Srca jezusovega* és 1926 és 1927 között a *Slovenska krajina*

havonta megjelenő folyóirat. 1934 és 1935-ben pedig itt nyomták a *Ljudska pravica* lapot. 1936-1938-ban pedig a *Mladi Prekmurec* haladó szellemű lapot.

Balkányi Ernő 1939. február elsején halt meg Lendván. Halála után fia, Balkányi Elek vette át a nyomda vezetését – de sajnos őt 1945. március 31-én a Tišina-i erdőben a nyilasok megölték. A háború ideje alatt a Balkányi nyomda Wirth Károly néven működött. Balkányi Elek halála után özvegye Balkányi Erzsébet vette át a nyomda vezetését 1947-ig, majd azt követően a nyomdát államosították.¹² Ezzel véget ért a lendvai nyomdászat egyik virágzó korszaka.

Ma a lendvai Fő utcán lévő ház homlokzatán emléktábla látható, amely arról ad hírt, hogy 1934-ben itt nyomtatták a *Ljudska pravica* c. lapot, amely a ljubljana-i Delo napilap elődje volt. A ljubljana-i *Ljudska pravica* nyomda munkaközössége 1955-ben a lap fennállásának 20. évfordulóján emléktáblát helyezett el az 1947-ben államosított Balkányi nyomda épületének a falán.¹³

Igen érdekes, s gazdag történelmi dokumentumgyűjteményt tartalmaz a több nyelven megjelent *Alsólendva képes levelezőlapokon* c. kiadvány 1898-tól 1945-ig Szűnyogh Sándor szerkesztésében. Külön kitér a középkori nyomdászatra, majd azt követően szól a századfordulón induló hírlapkiadásról és a Balkányi család nyomdájáról. A kötet másik részében számos korabeli képeslapot találunk a városról.¹⁵

Forrásművek:

1. Tantalics Béla: Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből – Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja. – Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1988. 114. p.
2. Csáky Sörös Piroska: Az alsólendvai nyomda és nyomdáink szerepe a reformáció korában. HITK, 1974. 21. sz. 19-27. p. Borsa Gedeon: A négyszáz éves alsólendvai nyomda és nyomdászata. HITK, 1971. 21. sz. 9-18. p.
3. Nikica Brumen: Tiskarne v Pomurju, pregled tiskarn v Murski Soboti, Lendavi, Gornji Radgoni in v Ljutomeru. Kronika, 1961. 82-92. p.
4. Horváth Sándor: Alsólendvai múltja és jelene Alsólendva, 1942, 91. pl.
5. Horváth Sándor: Alsólendva múltja és jelene, Alsólendva, 1942. 57. p. 1
6. Branko Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem, Ljubljana, 1968. 182-183. oldal
7. Horváth Ferenc: A Zala megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1861-1973 Zalaegerszeg, 1978. 12. p.
8. Horváth Ferenc: A Zala megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1861-1973 Zalaegerszeg, 1978. 11. és 26. p.
9. Alsó-Lendvai Híradó, 1899. jan. 22. 1. szám
10. Délzala, 1899. jan. 15. 4. p.
11. Krajevszky Gizella, Takács Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777-1963. Szombathely, BDMK, 1964.
12. Niki Brumen: Pregled naprednih tiskov. In: Ob naprednem tisku... Murska Sobota, Pomurska založba, 1962. 103-121. p.
13. Zbornik občine Lendava, Lendva község közleményei, Lendva, 1981. (kétnyelvű kötet) 50-54. p.
14. Branko Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem, Ljubljana, 1968. 270. p.
15. Pozdrav iz Dolnje Lendava Üdvözet Alsólendváról – Alsólendva képes levelezőlapokon 1898-tól 1945-ig, szerk. Gálcs István, Szűnyogh Sándor, dr. Tomka Miklós, Lendva, Község, 1997.

Bibliográfia:

Nikica Brumen: Tiskarne v Pomurju, pregled tiskarn v Murski Soboti, Lendavi, Gornji Radgoni in v Ljutomeru. Kronika, 1961. 82-92. p.

Občina Lendava, 30 let v svobodi, Lendava, Občinska konferenca SZDL, 1975.

18. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, Celje, 1986. A könyvnyomtatás és a nyomtatványok hatása és eredményei a pannon térségben II. József reformjai előtt. In: Borsa Gedeon: A dunántúli nyomdászat 1700-ig 135-143. p.

Bence Lajos: Írott szóval a megmaradásért, 2. bőv. kiad. Győr, Lendva : Hazánk, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996.

Göncz László: Fejezetek Lendva történetéből 1920-ig. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996.

Muratáj, 2000. 1. sz.